

УДК 94(497.1)"1943"
355.48(497.11:450)"1943"
355.311.5(450)"1943"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2022.1.zvk.101-129>

Оригинални научни рад

Примљен: 20. 1. 2022.

Прихваћен: 18. 2. 2022.

Милутин ЖИВКОВИЋ

Институт за савремену историју, Београд

mzivkovickv@gmail.com

Од окупатора до савезника. Прелазак дивизија „Венеција“ и „Тауриненсе“ на страну ЈВуО и НОВЈ после капитулације Италије

АПСТРАКТ: Чланак говори о судбини италијанских дивизија „Венеција“ и „Тауриненсе“ које су после изласка Италије из рата одлучиле да се придруже југословенским покретима отпора. Акцент је стављен на њихов војни капацитет, догађаје који су довели до сарадње између бивших противника, односно на политичко-идеолошка искушења нових савеза. Рад је писан на основу архивске грађе из Архива војног одељења Генералштаба Републике Италије у Риму, те Војног, Архива Србије и Архива Југославије, као и на основу домаће и стране научне литературе.

Кључне речи: Други светски рат, Краљевина Италија, дивизија „Венеција“, дивизија „Тауриненсе“, партизани, четници, Ђовани Оксалија, Лоренцо Вивалда, Пеко Дапчевић, Драгољуб Михаиловић

Стање италијанске војске уочи капитулације

Почетком септембра 1943. италијанска армија на Балкану покривала је велики простор. Њене снаге су биле распоређене од Словеније до Крита и Родоса, односно чувале су око 4.200 км обалског појаса. Поседе у Словенији покривали су делови 8. и 2. армије, а трупе 2. армије налазиле су се и у Хрватској и Босни. Група армија Исток¹ покривала је

1 Ова формација је постојала током 1940, а обновљена је 15. маја 1943. године. Седиште јој је било у Тирани. Чиниле су је 9. армија у Албанији, 6. корпус у Херцеговини, 14. корпус у Црној Гори и Старој Рашки и 11. армија у Грчкој, која је у августу 1943.

Херцеговину, Црну Гору, Стару Рашку, Косово и Метохију, западну Македонију, Албанију, Грчку и егејска острва.² Дакле, четири армије, односно неколико корпуса са 32 дивизије, уз додатне формације карабињеарије, финанси, граничара, обалске страже и др.³ На дан капитулације, италијанска армија је тако имала више од 700.000 људи – 360.000 у Југославији, 135.000 у Албанији и 215.000 у Грчкој.⁴

Црну Гору и Стару Рашку је под окупацијом држао 14. армијски корпус. Њега су септембра 1943. чиниле дивизије: „Тауриненсе“ (Taurinense), „Венеција“ (Venezia), „Ферара“ (Ferrara) и „Емилија“ (Emilia). Седиште му је било у Подгорици, а заповедништво над њим је имао генерал Ерколе Ронкаља (Roncaglia).⁵ Бројао је између 50.000 и 70.000 људи.⁶ Током августа формално му је била потчињена и немачка 118. дивизија, али је она само чекала погодну прилику за његово разоружање.

Најјача јединица 14. корпуса била је елитна 1. алпска дивизија „Тауриненсе“,⁷ чији је командант био генерал Лоренцо Вивалда

прешла под немачку команду. *Bolletino dell'Archivio dell'Ufficio Storico*, eds Salvatore Orlando, Filippo Cappelano, Alessadro Gionfrida, (Roma: Ufficio Storico SME, 2001), 69, 121; Francesco Caccamo, Luciano Monzali, *L'occupazione Italiana della Jugoslavia (1941-1943)*, (Firenze: Le Lettere, 2008) 216; Eric Gobetti, *Alleati del nemico. L'occupazione italiana in Jugoslavia (1941-1943)*, (Roma-Bari: Laterza, 2013), 157.

- 2 *Le operazioni delle unita italiane in Jugoslavia (1941-1943): narrazione, documenti*, ed. Salvatore Loi, (Roma: Ministero della Difesa, 1978), mappadi guerra(umero) 20; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (Zbornik NOR-a)*, tom 12. knj. 3: Dokumenti Nemačkog Rajha 1943, (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1978), 652-654; Velimir Ivetić, „Kapitulacija Italije i razoružavanje italijanskih oružanih snaga u Jugoslaviji 1943. godine“, *Vojnoistorijski glasnik (VIG)* 1/1984, 370-375; Vojislav Mikić, „Kapitulacija Italije i neprijateljska avijacija u Jugoslaviji u jesen 1943. godine“, *VIG* 2/1988, 121; Stelios-Pericles Karavis, “The Italian occupation of Greece: Strategy and practice (1941-1943)”, *Italy's Balkan strategies (19th-20th Century)*, ed. Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan Studies, 2015), 124, 230, 237.
- 3 *Bolletino*, 92, 112, 117, 124, 231-232.
- 4 Mario Pacor, *Italia e Balcani dal Risorgimento all Resistenza*, (Milano: Feltrinelli, 1968), 270-285; Dragan S. Nenezić, *Jugoslovenske oblasti pod Italijom 1941-1943*, (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1999), 201-202; Петер Бартл, *Албанци. Од средњег века до данас*, (Београд: Clio, 2001), 223; Karavis, “The Italian occupation”, 236.
- 5 *Bolletino*, 158; Archivio dell'Ufficio Storico Dello Stato Maggiore (AUSSME), Comando truppe Montenegro (CTM), N7/1322, Situazione grafica delle truppe, 1.
- 6 Caccamo, Monzali, *L'Occupazione*, 217; Mikić, „Kapitulacija Italije“, 121; Јован Вујошевић, „Формирање, развој и улога италијанских формација у Црној Гори 1943-1945. године“, *Историјски записи* 3-4/1971, 610.
- 7 Формирана септембра 1935. са базом у Торину. Учествовала у окупацији Етиопије и остала у Африци до 1937. године. Ангажована у рату са Француском 1940. Потом је јануара 1942. пребачена у Херцеговину. Ту остаје до почетка августа исте године када је сменила дивизију „Пустерија“ (Pusteria) у Старој Рашки

(Vivalda).⁸ Имала је: 3. пук (батаљони: Пинероло/Pinerollo, Фенестреле/Fenestrelle и Ексил/Exilles), 4. пук (батаљони: Ивреа/Ivrea, Аоста/Aosta и Интра/Intra), 1. пук (арт. групе Суза/Susa и Аоста), 10. групу „црнокошуљаша“ (53. и 162. батаљон), 114. митраљески и 56. батаљон граничне страже, те пратеће јединице санитета и интендантуре.⁹ На другој страни, 19. брдска дивизија „Венеција“¹⁰ располагала је са: 83, 84. и 383. пешадијским, односно 19. арт. пуком (сваки по три батаљона). Затим, 19. батаљоном минобацача, противтенковском и инжињеријском четом, 72. легијом „црнокошуљаша“ (62. и 111. батаљон), три чете карабињерије, 6. батаљоном финансиа и 15. батаљоном граничара.¹¹ Командант је био генерал Ђовани Батиста Оксимија (Oxilia).¹²

Несигурна војно-политичка ситуација која је претходила изласку Италије из рата довела је њену владу у дилему шта чинити са трупама на Балкану. Првобитно наређење било је да се дивизије постепено

(команда смештена у Пљевљима). У том распореду је дочекала капитулацију. *Bolletino*, 181–182.

- 8 Рођен у Алби 1890. године. Учествовао у италијанско-турском и Првом светском рату. Више пута рањаван и одликован. Једно време био у Задру, при италијанској команди трупа у Далмацији. Прелази на службу при врховној команди 1929, после чега је распоређен у Либију, у Александријски корпус (1936). Фебруара 1938. је постављен за заменика команданта свих оружаних снага у северној Африци. Са почетком Другог светског рата бори се у Либији против Енглеза. Заповедник дивизије „Тауриненсе“ постаје априла 1942. године. Био је један од заповедника партизанске дивизије „Гарибалди“. Враћа се у Италију новембра 1944. и долази на чело 230. дивизије. Погинуо у саобраћајној несрећи код Рима наредне године. *L'8 settembre in Montenegro. La relazione del generale Lorenzo Vivalda*, ed. Federico Goddi, (Roma: ANVRG, 2017), 13.
- 9 AUSSME, Divisione Taurinense, N-6/1003, Dal Comando divisione al CTM, n. 4477, 1; *Ibid.*, N-7/1220, Quadro di battaglia dei reparti riferita, 19. 09. 1942, 1.
- 10 Формирана у јуну 1940. са базом у Фиренци и одмах распоређена у Албанију. Учествовала у нападу на Грчку, а онда и на Југославију. У лето 1941. пребачена у Црну Гору. Маја 1943. требало је да буде дислоцирана у Грчку, али је задржала исте положаје до капитулације. *Bolletino*, 243.
- 11 AUSSME, Divisione Venezia, N-5/811, Dislocazioni di reparti, n. 2131, 1; *Ibid.*, Dal CTM al divisione Venezia, n. 11867, 1; Stefano Gestro, *La divisione italiana 'Garibaldi'. Montenegro 1943-1945*, (Milano: Mursia, 1981), 153.
- 12 Рођен у Торину 1887. године. Од 1939. распоређен при 9. армији у Албанији. Од октобра 1941. до августа 1942. био је шеф италијанске војне мисије у Хрватској. Затим је у јесен 1942. командовао дивизијом „Бреша“ (Brescia) на египатском фронту. Током 1943. био је на служби при главној команди за Либију и при Министарству рата. Од маја 1943. на челу дивизије „Венеција“. Први заповедник дивизије „Гарибалди“. Пензионисан 1947, а умро 1953. године. Federico Goddi, *Crnogorski front. Italijanska vojna okupacija 1941-1943*, (Podgorica: Matica crnogorska, 2017), 291.

пено повлаче према обали, ради лакшег пребацивања на Апенинско полуострво. Затим је 2. септембра донета одлука да се бране поседи у Југославији, Албанији и Грчкој, поготово они у обалском појасу.¹³ Како се, са друге стране, не би изазивала Немачка, која је очекивала капитулацију дугогодишњег савезника, дозвољено јој је да у лето 1943. распореди трупе широм италијанске окупационе зоне.¹⁴

На тај начин капитулација Италије затекла је дивизије „Тауриненсе“ и „Венеција“ у фази пребацивања ка Јадрану, па им је распоред био измењен у односу на време окупације. Четврти пук „Тауриненсе“ био је у Никшићком и Шавничком срезу, а остатак трупа на линији Рисан–Даниловград (команда дивизије у Никшићу). Беране и Андријевицу покривао је 84, а Колашин и Матешево 83. пук дивизије „Венеција“ (команда дивизије у Беранама). У Старој Рашки су остале мале снаге, пошто је она била препуштена Немцима (118. дивизији). Италијани су се ипак 8. септембра још увек налазили у Пријепољу, Пљевљима, Прибоју, Тутину и Рожају.¹⁵

13 Gobetti, *Alleati*, 160.

14 Још 19. маја 1943. Адолф Хитлер је издао директиве за случај изласка Италије из рата. Када је то са падом Мусолинија постало извесно, уследила су нова наређења крајем јула. У склопу пажљиво припремане операције „Achse“, током друге половине августа на Балкану су формиране „Група армија Ф“ на челу са фелдмаршалом Фон Вајхсом (von Weichs), који је уједно био и заповедник врховне команде за Југоисток, а тиме и командант новоформиране „Групе армија Е“ у Грчкој. Била му је потчињена и 2. оклопна армија генерала Лотара Рендулица (Lothar Rendulic) која је требало да чини ударну оштрицу напада на Италијане и затим да преузме заштиту обале. Имала је четири корпуса (3, 15, 21. и 69) и била технички добро опремљена. Група армија „Е“ је даље преузела команду над италијанским снагама у Грчкој. Припремајући се за почетак операције „Achse“ Немци су у августу почели да улазе у италијанску окупациону зону у Југославији, Албанији и Грчкој, преузимајући стратешки важне положаје. Slavko Odić, „Нјемачке припреме на Балкану пред капитулацију Италије“, *VIG* 4/1965, 23–35.

15 Гарнизон у Прибоју имао је између 1.200 и 2.000 људи, углавном карабињера и припадника 162. батаљона „црнокошуљаша“, уз пар стотина војника „Тауриненсе“. У Пљевљима је било 600–800 војника и финансиа 6. батаљона, а у Пријепољу само 120 финансиа исте јединице. У Тутину и Рожају биле су три чете граничара. Војни архив (ВА), Народноослободилачка војска Југославије (НОВЈ), кут. 731, фасц. 5, док. 6, 2 (731–5–6/2); Stefano Bianchini, „Италија и Југославија у *kandžama rata*. Италијани partizani, Италијани zarobljenici i problem nacionalnog iskupljenja 1943–1945“, *Filozofija i društvo* 4/1993, 27; Мирко Ђуковић, *Санџак*, (Београд: Нолит, 1964), 427; Милутин Живковић, *Између 'Велике Албаније' и окупираних Србије. Нови Пазар, Тутин и Ибарски Колашин (1941–1944)*, (Лепосавић: Институт за српску културу, 2018), 60; Валтер Менсфилд, *Извештај о мисији код генерала Драже Михаиловића*, (Београд: Институт за савремену историју, 2004), 254; Дејан Сегић, „Четници и капитулација Италије 1943“, *ВИГ* 1/2011, 201; Ljubodrag Đurić, *Sećanja na ljude i događaje*, (Beograd: Rad, 1989), 194; Gestro, *La divisione*, 262; *L'8 settembre*, 28.

Јачина и попуњеност дивизија биле су добре. Навешћемо податке из јануара 1943, јер се радило о стандардној опреми снага „Венеције“ и „Тауриненсе“, која је током окупације ретко мењана у значајнијој мери. Тада су две дивизије располагале скупа са: 29.815 људи (984 официра), наоружаних са 35.611 пушака и пиштоља, 996 лаких и тешких митраљеза, 317 минобацача, 88 топова и хаубица, 16 оклопних и 163 моторна возила. Дакле, радило се о великој оружаном сили, поготово гледано из угла гериле.¹⁶ Почетком септембра „Венеција“ је људством била попуњена 90%, наоружањем 100% и војном опремом 60%, док су код „Тауриненсе“ те цифре изгледале овако: 90%–100%–80%. До капитулације и „Венеција“ је примила неколико танкета, а „Тауриненсе“ противавионску батерију топова. Обе јединице су на располагању имале 1.361 карабињера и више стотина финанси и граничара, али је „Венеција“ остала без 383. пука који је премештен у Албанију (без њега имала је око 8.000 војника).¹⁷

Коликом су количином војне опреме, горива, хране, одеће, обуће и др. располагали Италијани, говоре нам подаци о великим складиштима у Прибоју, одакле су се током окупације снабдевале све њихове трупе у Црној Гори.¹⁸ Мајор Југословенске војске у отаџбини (ЈВУО) Рудолф Перхинец прибележио је 19. септембра, управо када су четници ослободили варош, да су ту биле „стокиране огромне количине спреме, хране, муниције“, тако да „за целу Црну Гору буде исувише“.¹⁹ Равногорци су обилато користили ова средства до краја октобра,²⁰ када су у град ушли партизани и, без обзира на то, уграбили велики плен. Герилци су на већа италијанска складишта наишли и у Пријепољу, Пљевљима и Колашину.²¹

16 Дивизија „Венеција“ је средином октобра 1943. још увек имала на располагању 90 „топова и тешких бацача“, 10.000 пушака и више од 60 возила. AUSSME, СТМ, N6/1069, Situazione truppe, 31. 01. 1943; Ibid., Divisione Venezia, N6/1006, Effetivi della divisione, 1. 12. 1943; ВА, НОВЈ, 391А–9–5/20; Исто, 391–3–9/1; ВА, Четничка архива (ЧА), 301–1–2, депеша 735.

17 AUSSME, СТМ, N7/1322, Ordini di battaglia, 1. 06. 1943; ВА, НОВЈ, 404–3–1/2; Исто, 391–4–40/1; Пеко Дапчевић, *Мале ратне приче*, (Цетиње: Обод, 1974), 196–198; Сегић, н. д., 201; Ivetić, n. d., 376–377.

18 Историјски архив Ужице (ИАУ), Мемоарска грађа (МГ), дос. 569, 1–2; Милутин Живковић, *Стара Рашка под италијанском окупацијом 1941–1943*, књ. 1, (Београд: Catena Mundi, Институт за савремену историју, 2020), 112–113.

19 ВА, ЧА, 279–1–4, деп. 104.

20 Исто, 279–1–7, деп. 266.

21 ВА, НОВЈ, 391–8–2/3; Миодраг Миловановић Луне, *Дневник*, (Титово Ужице: Вести, 1979), 194.

Изразак Италије из рата и отварање сарадње са ЈВуО

Италијанско напуштање савеза сила Осовине сматра се једном од прекретница Другог светског рата, поготово када је у питању Балкан. Наговештено је савезничким искрцавањем на Сицилију 10. јула, коме су претходила вишемесечна бомбардовања италијанских градова из ваздуха. До 17. августа острво је освојено и англо-америчке трупе су биле спремне за пребацивање у јужну Италију.²² Још 25. јула Мусолони је, на иницијативу краља Виторија Емануела (Emanuele) и војних кругова, смењен и ухапшен. На чело нове владе дошао је маршал Пјетро Бадоло (Badoglio), који фашистичку странку ставља ван закона.²³ Отвара и преговоре са савезницима, који су финализирани 3. септембра потписивањем протокола о примирју и капитулацији италијанских оружаних снага. Светска јавност је са тиме упозната 8. септембра 1943. године.²⁴ Дана 13. октобра Италија је објавила рат Немачкој и Англо-Американци су је званично признали за савезника.²⁵

Немачкој је, на другој страни фронта, главни циљ било брзо преузимање италијанских поседа и неутралисање њене војне силе у Француској, Италији, Југославији, Грчкој. Већ до 19. септембра Немци су разоружали више од 500.000 Италијана, највише на Апенинском полуострву. На Балкану су били посебно ефикасни, па је током јесени 1943. у логоре послато 420.000 италијанских војника. Око 150.000 њих се распришило на све стране, 40.000 је страдало, 20.000 је пришло Немцима, а само се 40.000 вратило у Италију и ставило на располагање савезницима.²⁶ Што се тиче 14. армијског корпуса, 118. дивизија је, у данима који су уследили после капитулације, заробила његову команду

22 Више о томе у: Piter Kalvokarezi, Gaj Vint, *Totalni rat*, (Beograd: Rad, 1987); Entoni Bivor, *Drugi svetski rat*, I-II, (Beograd: Laguna, 2014/2021); Mark Mazover, *Hitlerovo carstvo: nacistička vladavina u okupiranoj Evropi*, (Beograd: Arhipelag, 2019); Даган Кристофер, *Кратка историја Италије*, (Београд: Завод за уџбенике, 2013); Serdo Romano, *Istorija Italije od Risordimenta do naših dana*, (Beograd: „Filip Višnjić“, 2006); Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, knj. 2, (Beograd: Nolit, 1988); Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece: the experience of occupation 1941–44*, (New Haven: Yale University Press, 1993); Miranda Vickers, *The Albanians: a modern history*, (London: Tauris, 2006).

23 Nenezić, *n. d.*, 115–116; Boro Mitreski, „Neki aspekti nemačke politike na Balkanu i njen odraz na gušenje NOP-a u zapadnoj Makedoniji pre i posle kapitulacije Italije“, *VIG* 1/1974, 115–116.

24 Ivetić, *n. d.*, 368–369; „Iz tjedna u tjedan“, *Osvit*, 12. 9. 1943; „Iz tjedna u tjedan“, *Osvit*, 19. 9. 1943.

25 ВА, Народнослободилачка војска Југославије (НОВЈ), 391–1i–16/1; „Iz tjedna u tjedan“, *Osvit*, 17. 10. 1943; Миловановић Луне, *Дневник*, 160.

26 Pacor, *Italia e Balcani*, 270–280.

са све генералом Ронкаљом, разоружала већину снага дивизија „Емилија“ и „Тауриненсе“, док је дивизија „Ферара“ прешла на немачку страну. Ван домаћаја Немаца остала је само дивизија „Венеција“.

Успеха у разоружавању Италијана имали су и покрети отпора, поготово припадници Народноослободилачке војске Југославије (НОВЈ). Половином септембра 1943. они су држали „читаву јадранску обалу“ осим неколико градова, па им је у руке пао војни материјал дванаест, а могуће и више, италијанских дивизија.²⁷ И грчки партизани су заробили доста оружја и опреме.²⁸

Повинујући се поменутим наређењима Бадолове владе, италијанске дивизије су пружале и спорадичан отпор, углавном Немцима. Веће борбе вођене су у околини Дубровника и Котора, на северу Црне Горе и на јонским и егејским острвима, негде и уз подршку герилаца или Енглеза. Немци су ипак до краја новембра 1943. сузбили овај отпор и овладали Балканом.²⁹

Мањи делови италијанске војске придружили су се покретима отпора у Грчкој, Албанији и Југославији, прихватајући герилски начин ратовања. Тих снага је ван Италије, уопштено гледано, највише било у Црној Гори, а дале су их дивизије „Тауриненсе“ и „Венеција“.³⁰ Сарадња пре капитулације,³¹ присуство енглеских војних мисија, те успешна офанзива јединица ЈВУО током септембра и октобра 1943.³² усмерили су Италијане, за прве контакте по овом питању, на четнике.

Пуковник Бајо Станишић, једини истакнути четнички командант у Црној Гори који је остао у колаборацији до капитулације и то на територији дивизије „Тауриненсе“, имао је уочи и после 8. септембра више разговора са њеним заповедником генералом Вивалдом. Обећавао му је храну, новац, безбедан повратак у Италију и слично,

27 Највише Италијана је разоружано на подручју Словеније, затим широм Далмације и Црне Горе. ВА, НОВЈ, 391–5–2/1; Mirko Gutić, „Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije između dva zasedanja AVNOJ-a“, *VIG* 2/1988, 75; Ivetić, *n. d.*, 382–383.

28 Elizabet Bejker, *Britanska politika prema Jugoistočnoj Evropi u Drugom svetskom ratu*, (Ljubljana: Delo, 1978), 469.

29 Gobetti, *Alleati*, 160.

30 Вујошевић, *н. д.*, 605–607.

31 Стари споразуми били су до капитулације поништени, а њихови главни актери попут мајора Павла Ђуришића, генерала Бонинија/Bonini (дугогодишњи к-т дивизије „Венеција“) или гувернатора Пирција Биролија (Biroli) ван Југославије.

32 Тада су ослобођени: Нова Варош, Прибој, Рудо, Вишеград, Чајниче, Фоча, Горажде, Пријепоље, Бродарево, Бијело Поље, Колашин, Беране, Андријевица, Билећа, Гацко, Рогатица... ВА, ЧА, 279–1–8, деп. 84; Архив Србије (АС), Ж-28, Збирка НОР-а (НОР), кут. 13, ф. Санџачки четници (СЧ), док. 82, деп. 105.

ако ступи у сарадњу са њим. Вивалда, који је од раније био критичар италијанско-четничке сарадње,³³ одбио је ове понуде као нерелативне, уз коментар да је моћ Станишићевих трупа „практично никаква“. У суштини, опортунистички је већ 13. септембра одмерио да му горе наведено, уз заштиту од Немаца, може пружити само НОВЈ. Био је и на становишту да се ЈВуО неће тући против Немаца, иако је ситуација на терену говорила другачије. Вивалдин став нису делили сви његови официри, па се дивизија поделила по овом питању. Мајор Корсини (Corsini) и потпуковник Карати (Caratti) из 4. пука кренули су 23. септембра да се са нешто трупа придруже четницима у Колашину. На путу су их, међутим, напали и разоружали партизани, после чега су били лак плен за Немце.³⁴

Прочетнички став заузео је и командант 3. пука пуковник Мађорино Анфосо (Anfosso), који је, за разлику од Вивалде, имао позитиван утисак о ранијој сарадњи са ЈВуО.³⁵ Он се са својом јединицом одмах после капитулације придружио херцеговачким четницима мајора Петра Баховића, а у борби против Немаца у Боки Которској. Иако су били поражени, Анфосо се, и поред Вивалдиног противљења, до 25. септембра са нешто војника „потпуно ставио“ на располагање Баховићу, коме је предао и лавовски део преосталог оружја и војног материјала дивизије „Тауриненсе“.³⁶

Што се тиче дивизије „Венеција“, главни четнички командант у Црној Гори мајор Ђорђевић Лашић је, пратећи наређења генерала Драгољуба Михаиловића, већ 9. септембра имао састанак са генералом Оксидијом. Задатак му је био да спречи Италијане да се повуку из Берана или предају Немцима пре доласка делегата ВК ЈВуО.³⁷ Затим су се у преговоре укључили и Енглези, а преко шефа њихове војне мисије код равногораца пуковника Вилијама Бејлија (Bailey). Он се у друштву са капетаном Војиславом Лукачевићем и мајором Перхинком 13. септембра састао са Оксидијом у Беранама. Бејли га је убедио да се преда, стави „под команду Савезника“ и ступи у сарадњу са ЈВуО, с тим да његово људство задржи оружје. Затим је ВК ЈВуО обавештена да јој се „Венеција“ „потпуно ставила (...) на расположење“

33 AUSSME, Divisione Taurinense, N7/1220, Relazione sulla situazione, n. 4911, 3.

34 *L'8 settembre*, 31, 42; Bianchini, n. d., 25.

35 AUSSME, Divisione Taurinense, N7/1273, Comando 3. reggimento, N. 380, 1; Ibid., Relazione sulla situazione, n. 417, 4; Ibid., Comando divisione, Situazione nel Sangiaccato, n. 999, 5.

36 ВА, ЧА, 297-1-6, деп. 188; *L'8 settembre*, 42, 46-47; Сегњћ, n. d., 221.

37 ВА, ЧА, 279-1-8, деп. 55; Исто, 279-1-10, деп. 4140, 4146.

и да су у Беранама биле јавно истакнуте југословенска и британска застава.³⁸ За контакте са италијанским генералом остављени су Перхинек и мајор Саво Вукадиновић. Први је већ 19. септембра писао да Окселија више не издаје „ниједно наређење“ које он претходно „не потпише“.³⁹

Највише проблема било је са гарнизонам у Прибоју, будући да су њиме управљали фашисти, одлучни да се придруже Немцима. После неколико оружаних сукоба са равногорцима, део људства – војника „Тауриненсе“ и карабињера, предао им се 19. септембра „под истим условима као и Венеција“. Везу са Италијанима одржавао је поручник Миодраг Пријовић, за време окупације старешина прибојских четника у колаборацији. Михаиловићево наређење било је да се град чува „без обзира на све“.⁴⁰ У међувремену, равногорци су, приликом ослобођења Пријепоља 11. септембра, заробили и 112 финанси. Њих су примили у своје редове и, иако се радило о дојучерашњим окупаторима истог места, поверили им га на чување. Генерал Михаиловић је коначно, почетком октобра 1943, сумирао како под својом командом има око 6.000 Италијана из дивизија „Тауриненсе“ и „Венеција“.⁴¹

Раскид са четницима и „прелазак“ у партизанске редове

Савез између ЈВУО и Италијана био је, међутим, постављен на климавим основама. Генерал Михаиловић није крио чињеницу да је приоритет сарадње оружје („није нам до Венеције већ до мираза“), а своје команданте упозоравао да на сваку другу иницијативу Италијана гледају као на „лаж и превару“. Свој став је привремено ублажио на наговор енглеског пуковника Бејлија. Са друге стране преговарачког стола причало се о томе да су четници „похлепни на новац“, „гладни оружја“ и једнако „анитииталијански расположени“ као и комунисти

38 Исто, 279-1-8/39, деп. 73; Архив Југославије (АЈ), Ф. 110, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (ДКРЗ), кут. 147, 81; Dejid Voker, *Mreža dezinformacija: Čerčilova jugoslovenska greška*, (Београд: Prosveta, 1991), 187; Алберт Сајц, *Михаиловић – преварант или херој?*, (Београд: Институт за савремену историју, 2004), 176; „Савезници од четника до партизана“, *Погледи* 76/1991; Bianchini, *n. d.*, 24; Менсфилд, *n. d.*, 254-255; Gestro, *n. d.*, 159-160.

39 ВА, ЧА, 279-1-4, деп. 107.

40 Исто, 279-1-2, деп. 248; Исто, 279-1-5, деп. 235; Исто, 301-1-2, деп. 511; АС, Ж-28, НОР, кут. 13, ф. СЧ, док. 82/1; Менсфилд, *n. d.*, 255-256; Gestro, *n. d.*, 262.

41 ВА, ЧА, 20-4-4/7; Миловановић Луне, *n. d.*, 154.

(Оксилија), односно да су према Италијанима „дволични“ (Вивалда).⁴² Честе свађе између старешина ЈВуО⁴³ и мањак дисциплине код трупа⁴⁴ такође су негативно утицали на остваривање чвршће сарадње. Кључни разлог био је ипак долазак већих снага НОВЈ у Црну Гору и Стару Рашку током друге половине септембра 1943.⁴⁵

Италијанско-равногорски савез је због свега овога почео да се распада. Већ смо поменули да је генерал Вивалда одбио сарадњу са четницима. Затим је 15. септембра са комунистима закључио споразум о ненападању. Међутим, после тешког пораза од Немаца у Боки и вишедневног лутања трупа на линији Рисан–Вилусе–Даниловград, већи део дивизије „Тауриненсе“, са Вивалдом на челу, 27. септембра доноси одлуку да приђе партизанима. Ову групу је, ипак, услед „лошег командовања“, „потпуно разбила“ немачка 118. дивизија у Никшићком срезу (3–7. октобра). Интервенцијом партизана мањи део Италијана је спасен и придодат НОВЈ.⁴⁶

У међувремену, Вивалдиним стопама кренули су и Италијани у Пријепољу. Када су, наиме, партизани преузели варош од равногораца 25. септембра, одред финансиа који је држао бункере око вароши цео се без борбе „предао“ и пришао комунистичким снагама.⁴⁷

Чвршћим се показао споразум између четника и дивизије „Венеција“, вероватно јер су му гаранте били делегати ВК ЈВуО и чланови британске мисије. Први сусрет италијанских војника са борцима 2. корпуса НОВЈ 27. септембра код Колашина обележио је артиљеријски бараж по партизанским положајима а за рачун равногораца у одбрани града. После

42 ВА, ЧА, 301-1-2, деп. 839; Исто, 279-1-10, деп. 3918; Исто, 20-4-46/44; Bianchini, *n. d.*, 21.

43 У другој половини септембра избио је сукоб између Лукачевића и Лашића, јер су обојица поставили свог градоначелника Берана, па су они један другоме саботирали „сваки посао“ код „институција талијанских“. Сличних проблема било је и у Прибоју. ВА, ЧА, 279-1-8, деп. 72; Исто, 139-3-40/1; Исто, 279-1-7, деп. 122; АС, Ж-28, НОР, кут. 13, ф. СЧ, док. 83, деп. 96, 99, 101, 103.

44 Један четнички извештај од 22. септембра говори да међу трупама у Беранама влада „осионост, надметање, недисциплина, раскалашност и ноћно лумповање“. ВА, ЧА, 139-3-43/2.

45 У питању је био 2. ударни корпус на челу са Пеком Дапчевићем, који се састојао из 2. (2. далматинска, 2. и 3. пролетерска бригада) и 3. дивизије (4. и 5. црногорска и 10. херцеговачка бригада). Ове снаге у неколико битака побеђују четнике и преузимају: Пљевља (23. 9), Пријепоље (25. 9), Колашин (27. 9), Бијело Поље (29. 9), Беране (10. 10), Андријевицу (12. 10), Нову Варош (12. 10), Прибој (29. 10) итд. Đurić, *n. d.*, 192; Gutić, *n. d.*, 76.

46 *L'8 settembre*, 34-41; ВА, НОВЈ, 391-4-27/1; Исто, 391-11-11/1.

47 ВА, НОВЈ, 391А-9-5/5; Миловановић Луне, *n. d.*, 154.

њиховог пораза, међутим, цео 2. батаљон 83. пука пришао је НОВЈ, док је његов старешина, капетан Марио Рива (Riva) постао „мост“ између Пека Дапчевића и генерала Оксидије у Беранама.⁴⁸

Да догађаји више не иду на руку равногорцима, генералу Михаиловићу је јавио мајор Лашић 6. октобра („ситуација је врло озбиљна“).⁴⁹ Сходно овој опомени, ВК ЈВуО издаје наређење јединицама на терену да се војници „Венеције“, уколико остваре сарадњу са комунистима, одмах нападну и разоружају. Да италијанска војна спрема „мора бити“ само четничка, генерал Михаиловић је поменуо још неколико пута у наредним данима, сада подржан и од неких чланова британске мисије.⁵⁰

Но, показало се да су ова наређења стигла прекасно. Штаб 2. корпуса НОВЈ је још крајем септембра успоставио телефонску линију са командом „Венеције“. Иако први контакт није уродио плодом,⁵¹ веза је настављена. Пеко Дапчевић затим шаље ултиматум Оксидији, упозоравајући га, под претњом смрћу, да не спречава улазак његових снага у Беране и Андријевицу. Ни овај начин комуникације није дао резултата, па су од 2. до 4, као и 7. и 8. октобра вођене жестоке борбе између партизана и италијанско-четничких снага око Колашина и Берана. Дапчевићева процена била је да не може да заузме седиште дивизије „Венеција“.⁵² Тада долази до преокрета. Снаге ЈВуО почињу да се осипају и генерал Оксидија мења став. Док је, са једне стране, обећавао четницима да ће наставити борбу, са друге је 9. октобра примио партизанске емисаре у Беранама. Они су му уручили писма капетана Риве и генерала Вивалде која су га позивала на сарадњу са НОВЈ, али и Дапчевићев „израз жаљења“ због претходних сукоба.⁵³

Уследили су дводневни преговори. Партизанску страну заступао је начелник штаба 2. корпуса пуковник Рудолф Приморац (предратни официр), а италијанску његов колега по рангу потпуковник Симонели (Simonelli), који је почетком 1942. утаначио и спо-

48 ВА, НОВЈ, 731-5-6/3; Дапчевић, *Мале ратне приче*, 186-188; Вујошевић, *н. д.*, 612.

49 ВА, ЧА, 279-1-4, деп. 170, 187.

50 Исто, 279-1-2, деп. 272, 512; Исто, 301-1-2 деп. 444; Сегић, *н. д.*, 207.

51 Италијанци су одбили да се одвоје од ЈВуО и предају оружје. Истовремено, партизанима је сличан одговор стигао и од гарнизона у Прибоју. ВА, НОВЈ, 391А-1-11/1; Исто, 391А-9-5/3, 7; Исто, 731-2-18/1.

52 Исто, 391-1-36; Исто, 391-1-28/1; ВА, ЧА, 301-1-2, деп. 847; Исто, 279-1-4, деп. 184, 186; Дапчевић, *Мале ратне приче*, 200-201.

53 ВА, ЧА, 279-1-4, деп. 183; Исто, 142-1-36/1; ВА, НОВЈ, 404-1-1/1; Bianchini, *н. д.*, 26; *Гласник српског друштва „Његош“ (ГСДЊ)* 7/1961, 93-94; *ГСДЊ* 24/1969, 59; *ГСДЊ* 54/1985, 75-76.

разум са четницима Павла Ђуришића. Команда 2. корпуса није била задовољна резултатима првог састанка па је за други дала стриктна упутства Приморцу.⁵⁴ Чврст став партизана, у тренутку када им је ситуација на терену ишла на руку, поколебао је Оксимију и он 10. октобра ставља остатак снага своје дивизије под команду НОВЈ. Истог дана партизани улазе у Беране, а два дана касније и у Андријевицу.⁵⁵ Коначно, ВК ЈВуО је 13. октобра обавештена да више нема контролу над Италијанима из дивизије „Венеција“, јер су сви прешли на партизанску страну.⁵⁶

Поучени овим догађајима, равнгорци су више пажње обрадили на гарнизон у Прибоју и његове богате магацине. Чим Италијани више нису желели да се боре против комуниста, они су им, уз присуство пуковника Бељија, 23. октобра одузели оружје и послали их у позадину. Оставили су им само нешто пушака.⁵⁷ Већина италијанских војника дислоцирана је у оближњи Добрун, док је у Прибоју остало неколико артиљераца. Последњих дана октобра, ове Италијане су нападе снаге НОВЈ. Неки од њих су заробљени, други су побегли Немцима ка Ужицу (углавном „црнокошуљаши“), а трећи се вратили четницима. Партизани су 29. октобра ушли у Прибој, где су заробили и поменути мању посаду Италијана, која им се затим ставила на располагање.⁵⁸

Савез између херцеговачких четника и људства 3. пука дивизије „Тауриненсе“ потрајао је најдуже. Италијани су се, међу Баћовићевим снагама, током октобра и прве половине новембра, кретали линијом Улог–Романија–Калиновик–Фоча. Партизани су 14. новембра ипак заробили око 50 Италијана (посада у Фочи) и преко њих ступили у везу са овом групом. До краја новембра и она је прешла на страну јачега, после чега у редовима ЈВуО није остало већих сна-

54 Италијани су пристали да се ставе под команду партизана, али само за борбу против Немаца. Одбили су да се туку против равнатораца и тражили да се онима који су били у Беранама гарантује несметани боравак у граду. Дапчевић је у једном тајном писму поручио Приморцу да по сваку цену одбије дискусију о четницима и да Италијанима стави до знања да немају права да се мешају у, по његовом мишљењу, унутрашња питања Југославије. Тражио је и да се „усредсреде“ на улазак трупа у Беране, док би се односи са „Венецијом“ уређивали касније. Коначно, запретио је Оксимији да ће „уништити“ његове снаге ако преговори пропадну. ВА, НОВЈ, 391-4-20/1; Исто, 391-1-29/1.

55 Исто, 391-1-31/2; Исто, 731-5-6/3; Дапчевић, *Мале ратне приче*, 204-205.

56 ВА, ЧА, 279-1-10, деп. 969.

57 Исто, 3-1-6/1; Исто, 302-2-7, деп. 2181; *ГСДНБ* 7/1961, 33-34.

58 ВА, ЧА, 302-2-7, деп. 2181.

га дивизија „Венеција“ или „Тауриненсе“.⁵⁹ Генерал Михаиловић стога доноси одлуку да његове јединице више не прихватају Италијане, јер их је било потребно хранити, а наводно, нису били за борбу. И поред тога, неки од њих су се задржали међу ЈВУО, па их тако затичемо у Јаворском (Рашка) или 1. шумадијском корпусу (Крагујевац), док су четворица официра дивизије „Венеција“ евакуисана током мисије „Halyard“ августа 1944.⁶⁰

Реорганизација италијанских снага – стварање партизанске дивизије „Гарибалди“

Када се већина преосталих снага дивизија „Тауриненсе“ и „Венеција“ нашла унутар НОВЈ, поставило се питање њихове реорганизације. За разлику од равногораца, комунисти су имали јасан план: ограничавање надлежности њихових команди, потчињавање јединица партизанским штабовима (ради лакше употребе и/или разоружања), смањивање њихове бројности и преобликовање у герилску војску. Од људства дивизије „Тауриненсе“ формирана је тако 11. октобра код Никшића 1. бригада „Аоста“ са око 800 људи, а од војника истоименог батаљона (к-т мајор Рајнери/Reueneri). Преостали борци, 733 војника из инжињерије и батаљона „Ивреа“, формирали су 19. октобра у Колашину 2. бригаду (к-т мајор Равнич/Ravnich), док је 367 оних који нису желели да наставе са борбом распоређено у посебне радне батаљоне.⁶¹

Када је команда „Тауриненсе“ крајем октобра враћена у Пљевља, тамо је затекла још око 500 „алпинаца“. Њих 320 се јавило за борбу. Они су, заједно са 100 војника заробљених у Прибоју, почетком новембра пребачени у Пријепоље, где су им се убрзо придружила још 83 бивша саборца. Генерал Вивалда је од њих 15. новембра формирао 3. бригаду дивизије „Тауриненсе“.⁶² У међувремену, око 7.000 војника дивизије „Венеција“ је, према инструкцијама потпуковника НОВЈ Бранка Обрадовића (предратног официра), прегруписано у шест партизанских брига-

59 Исто, 303-4-1, деп. 11326; ВА, НОВЈ, 391-5-25/1; *L'8 settembre*, 60.

60 При Јаворском корпусу је почетком 1944. формирана канцеларија италијанског официра за везу. ВА, ЧА, 297-1-6, деп. 320; *ГСДЊ* 3/1959, 90; Вујошевић, *н. д.*, 609; Сајц, *н. д.*, 219; Живковић, *Између 'Велике Албаније'*, 293, 337.

61 ВА, НОВЈ, 391-4-27/1; Исто, 391-2-5/1; Gutić, *н. д.*, 77; *L'8 settembre*, 23, 52-53.

62 ВА, НОВЈ, 404-1-17/1-2; 1; Ђуковић, *н. д.*, 433; *L'8 settembre*, 54-57.

да (25–29. октобра). Свих девет бригада је до почетка децембра 1943. било распоређено на територији коју су до скоро држале под окупацијом – „Тауриненсе“ у Пљевљаском, Милешевском и Дурмиторском, а „Венеција“ у Сјеничком и Бјелопољском срезу.⁶³

Комунисти, пак, нису били задовољни оваквим форматом италијанских јединица, па је наређено њихово додатно смањење и груписање у нову дивизију партизанског обима. Вивалду и Оксимију је о тој одлуци обавестио Пеко Дапчевић 27. новембра. Наређење је ступило на снагу пет дана касније, 2. децембра 1943. Тада је у Пљевљима формирана „Талијанска партизанска дивизија ‘Гарибалди’“ која је ушла у састав 2. корпуса НОВЈ. И ову реорганизацију извршио је потпуковник Обрадовић.

Према његовој замисли, дивизија „Гарибалди“ имала је три бригаде (свака по 1.300 бораца), штапску чету (са 80 бораца) и праћећу батерију (са четири топа). Генерал Оксимија је, иако је јавно протестовао против ових мера, постао заповедник нове партизанске дивизије, а Вивалда његов заменик. Неке јединице „артиљерије, инжињерије, противавионске одбране, борних кола, као и специјалне јединице санитетске, аутомобилске (...) и јединице сточних возила и слично“ ушле су у састав разних бригада 2. корпуса. Остатак људства, најмање неколико хиљада, коначно је разоружан (што је била главна намера ВШ НОВЈ још од капитулације Италије) и распоређен у радне батаљоне са 250–300 људи.⁶⁴

Део Италијана из дивизије „Тауриненсе“, оних који су се највише задржали у строју ЈВуО, није био пребачен у дивизију „Гарибалди“, вероватно по казни, већ је остао у оквиру 27. дивизије НОВЈ у Босни. О њиховој даљој судбини зна се следеће. Прво су послати у бој против бивших четничких сабораца, а онда и у неколико тешких акција против окупатора. Месецима су трпели губитке, тако да је од ове групе Италијана до јула 1944. остало свега двадесетак бораца!⁶⁵ Ни дугогодишња сарадња дивизије „Венеција“ са четницима Павла Ђуришића није ишла у прилог њиховом угоднијем третману међу снагама НОВЈ.⁶⁶

63 ВА, НОВЈ, 391–4–40/1; Вујошевић, *н. д.*, 612–614.

64 ВА, НОВЈ, 391–11–16/1–2; Исто, 391–3–8/1–2; ВА, ЧА, 379–1–10, деп. 391; *L'8 settembre*, 55; Caccamo, *Monzali, L'Occupazione*, 217; Bianchini, *н. д.*, 28; Ivetić, *н. д.*, 382.

65 Дапчевић, *Мале ратне приче*, 195–197; *L'8 settembre*, 60.

66 AUSSME, *Divisione Venezia*, N6/1006, 7° incontro con il capitano Giurismic, 1.

Италијанско оружје и војни материјал у рукама покрета отпора

Како је стални недостатак оружја, опреме и хране био пратећа појава герилског ратовања, италијански ратни материјал био је више него примамљив плен за припаднике ЈВУО и НОВЈ. О томе шта су све четници и партизани приграбили од дивизија „Тауриненсе“ и „Венеција“, постоје само назнаке. Све указују на то да се радило о великим количинама оружја и разноврсне ратне опреме.

Мајор Петар Баховић запленио је толико оружја дивизије „Тауриненсе“ да се још у фебруару 1944. хвалио како му више ништа није потребно од савезничке помоћи.⁶⁷ И партизани су узели „многобројну технику“, у толикој мери да је почела да спутава маневар њихових јединица.⁶⁸ На пример, у Пљевљима су запленили: девет тешких митраљеза, 20 пушкомитраљеза, 30.000 метака, 600 мина, три камиона, два аутомобила, 18 т соли и три тоне дувана. Из прибојских магацина су покупили „150 вагона хране, 30 вагона соли, велику количину оружја и муниције, 40 камиона и неколико путничких аутомобила“.⁶⁹ Коначно, када су им Немци почетком децембра 1943. на потезу Пријепоље–Пљевља заробили велике количне оружја,⁷⁰ партизанима је још увек остало толико да нису могли да га понесу, па су га већином бацили у реку Тару.⁷¹

Мимо великог труда да до њега дођу, герилци су доста оружја и опреме изгубили. У својим сећањима то потврђује Пеко Дапчевић, пишући да су припадници 2. корпуса „скоро половину“ заплењеног оружја „уништили, закопали, затурили“ или га једноставно препустили Немцима. И равнгорци су га губили услед „неефикасности у руковању“ и пљачке.⁷² Отимачина је, иначе, била раширена појава у

67 Милослав Самарџић, *Генерал Дража Михаиловић и општа историја четничког покрета*, књ. 3, (Крагујевац: Погледи, 2006), 32.

68 Пеко Дапчевић, *Како смо водили рат*, (Београд: СКЗ, 1956), 278.

69 ВА, НОВЈ, 404–1–22/1; Богдан Гледовић, Едиб Хасанагић, *Прибојски крај у Другом светском рату 1941–1945*, (Прибој: СУБНОР, 2011), 138–139; Đurić, *n. d.*, 193–194.

70 У питању су биле: 4 танкете, 2 брдска и 3 противтенковска топа, 10 минобацача, 5 тешких митраљеза, 19 аутомобила, 300 товарних животиња и „мног пушака и другог материјала“. „Čišćenje Sandžaka“, *Novi list*, 14. 12. 1943; „Crni dani za partizane“, *Novi list*, 9. 12. 1943.

71 Милета Војиновић, *Путеви и раскрића. Сећања и казивања 1912–1992*, (Шабац: Заслон, 2009), 87–88;

72 Дапчевић, *Како смо водили рат*, 285; *Трећа пролетерска санџачка бригада: зборник сећања*, ур. Бошко Шкрбовић, (Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1987), 167; Сајц, *n. d.*, 73.

данима после капитулације Италије. Забележене су масовне пљачке италијанских складишта у Беранама, Пљевљима, Пријеполу, Рожају.⁷³ Један партизански командант оставио је сведочанство о томе како је изгледао „напад“ грађана Берана на магацине дивизије „Венеција“ октобра 1943: „Жене, људи, деца и старци, претурају се једно преко другог, вичу и плачу. Чангрљају колица, вуку се џакови по земљи, просипа се жито, макароне и диже се прашина од гужве... Отпочињу страховите експлозије, народ у паници почиње да бежи, али свако понешто вуче“.⁷⁴ И сами италијански војници су крали храну и оружје својих јединица и продавали их сељацима.⁷⁵

Поред оружја и технике, бивша окупаторска војска је покретима отпора могла да понуди и свој кадровски потенцијал. Италијани су имали специјалисте за родове и службе којима су НОВЈ и ЈВуО биле „итекако сиромашне“, а могли су и обучавати герилце за специјалне борбене задатаке. Били су такође врсни артиљерци и „мајстори за фортификације“ и мостове (инжињерија).⁷⁶ Неко је морао и да, у прво време, управља техником и оружјем које је герила запленила, односно да одржава системе утврђења по градовима.⁷⁷ Италијански лекари су нудили решења за лошу здравствену слику како код герилаца тако и код становништва.⁷⁸

*„Знамо ми њихове дугове“: Политичка, идеолошка
и војна искушења нових савеза*

Сарадња између покрета отпора и Италијана се у старту суочила са више изазова политичке, идеолошке и војне природе. На првом месту, поставило се питање одговорности припадника дивизија „Венеција“ и „Тауриненсе“ за њихово држање током окупације. Прва је учествовала у освајању Југославије, гушењу устанка у Црној Гори 1941,

73 Војиновић, н. д., 87; Alija Matović, *Rožaje i okolina, ljudi i događaji (1912–1945). Prilozi historiji Bošnjaka*, (Tutin: Dersan, 2009), 141–142.

74 Миловановић Луне, н. д., 162.

75 *L'8 settembre*, 38.

76 ВА, НОВЈ, 391А–6–1/4; Дапчевић, *Мале ратне приче*, 196–197; Đurić, н. д., 191; Живковић, *Стара Рашка*, књ. 1, 180; Дапчевић, *Како смо водили рат*, 277, 285.

77 ВА, ЧА, 297–1–6, деп. 153; Дапчевић, *Како смо водили рат*, 277.

78 Само је дивизија „Венеција“ располагала са три пољске болнице, санитарском секцијом и преко потребним одељењем за ратну хирургију. Gestro, *La divisione*, 153; *Бијело Поље*, 552; Менсфилд, н. д., 294; *Трећа пролетерска*, 207–208.

борбама против партизана током операције „Schwarz“;⁷⁹ а локалне комунисте и равногорце прогонила је све до августа 1943. године.⁸⁰ Дивизија „Тауриненсе“ је поред битке на Сутјесци била ангажована и у операцији „Трио“ током 1942,⁸¹ као и у борбама са НОВЈ на Дрини у пролеће наредне године.⁸² Хајке њених војника на илегалне четнике и партизане нису престајале до капитулације.⁸³ И партизани су на насиље одговарали насиљем.⁸⁴ Поред тога, дивизија „Венеција“ је за више од две године гарнизонске службе починила низ злочина над старорашким Србима.⁸⁵ Дакле, и борци и становништво су очекивали да Италијани,

79 Њен 383. пук је одбио партизанско напредовање према Подгорици и притом био „скоро потпуно уништен“. Само током маја 1943. „Венеција“ је имала: 103 мртва (13 официра), 78 рањених и чак 671 несталог војника. AUSSME, СТМ, N7/1322, Specchio della perdite, 15–31.05. 1943; *Le operazioni*, 254.

80 „Италијани су упорни, врше пљачке, интернирања и паљевине... Интернирају што стигну“. ВА, ЧА, 279–1–1, деп. 86; *Le operazioni*, 249, 480–481.

81 Током битке на Сутјесци суделовала је са немачком 369. „Вражјом“ дивизијом у борбама на Тари и то управо против јединица НОВЈ којима ће се пар месеци касније придружити. James Bergvin, *Mussolini warlord. Failed Dreams of Empire 1940–1943*, (New York: Enigma Books, 2012), 243; Godi, *n. d.*, 281–282.

82 Током априла вођене су „крваве“ борбе на линији Фоча–Чајниче, а између 3. и 4. пука „Тауриненсе“ (батаљони „Аоста“, „Интра“ и „Фенестреле“) са једне стране и 1. 2. и 3. пролетерске, односно 2. далматинске бригаде НОВЈ, са друге. Италијани су имали 73 мртва (6 официра) и 163 рањена, а НОВЈ 132 мртва и 170 рањених бораца. Petar Višnjić, „Forsiranje Drine u proleće 1943. godine“, *VIG* 2/1988, 21, 25, 31–37; *Le operazioni*, 250–253.

83 Гојко Миљковић, „Развитак Народноослободилачког покрета у Никшићком срезу од капитулације Италије до првог заседања ЗАВНО-а Црне Горе и Боке“, *Историјски записи* 2/1967, 260–261.

84 Приликом ослобођења Прозора фебруара 1943. партизани су стрељали неколико стотина заробљених припадника дивизије „Мурђе“ (Murge). Затим су 10. маја исте године борци 1. пролетерске бригаде код Бијелог Поља прво у борби убили 31 војника „Венеције“, а затим већину од око 70 заробљеника пострелили. ВА, НОВЈ, 707–1–29/1–2; Исто, 14а–13–34/1; Исто, 706–15–1/12; Bergvin, *Mussolini*, 246.

85 На пример, августа 1941. спалили су места: Виницку, Беран Село, Долац, Буче, Маште и Луџац у Беранском срезу („више стотина домова“). Јануара наредне године припадници њеног 84. пука запалили су села Расток и Расово, а Припчиће „сравнили са земљом“ (Бјелопољски срез). Маја 1943. страдала су и насеља: Сљепашница, Крушево, Ујниче, Метањац, Гранчарево и Кукуље у Бјелопољском (84. пук), односно Влаховићи, Горњи Ровци, Међуречје и Булатовићи у Колашинском срезу (83. пук). У нападима на ЈВУО у Милешевском и Сјеничком срезу месец дана касније, Италијани су „потпуно“ уништили српска села Тутиће и Ђаловиће. Отуда су их партизани прозвали „паликућама“. AUSSME, СТМ, N7/1322, Notizario n. 398, 1; Ibid., Notizario n. 437, 1; Ibid., Notizario n. 438, 1; Ibid., Divisione Venezia, N6/1006, Dal comando divisione al Comando СТМ, n. 28, 1; Ibid., Allegato n. 56 al diario storico, n. 130, 1; АЈ, Ф. 110, ДКРЗ, кут. 343, 256–289, 290–314, 394–448, 630–634; ВА, Италијанска архива (ИА), 362–5–24/1; ГСДНБ 24/1969, 51; Милутин Живковић, *Независна држава Хрватска у Србији 1941. Усташки режим у Прибоју, Пријепљу, Новој Вароши и Сјеници (април–септембар*

како су то они видели, „дојучерашњи крвници“ народа, одговарају за „недела“ која су починили током окупације.⁸⁶

Италијанска армија је ипак, барем и формално после 8. септембра, била једина савезничка војска која се налазила на тлу Југославије пре завршних фаза рата (јесени 1944), па су је због престижа у иностранству, али и оружја и кадрова, команде НОВЈ и ЈВуО желеле у својим редовима. Стога су челници оба покрета били спремни да „зажмуре“ на много тога не би ли остварили овај циљ, изговарајући се код народа и трупа да ту сарадњу диктирају савезници.⁸⁷ Јосип Броз је писао јединицама у Црној Гори да однос према Италијанима мора бити „пажљив и другарски“, да разлике између њихових и „италијанских јединица не треба и не смије да буде“, да их морају хранити као и своје људство, делити са њима информације о непријатељским трупама итд. За неизвршење ових наређења претио је строгим казнама. Драгољуб Михаиловић је, на другој страни, опомињао потчињене официре да чувају Италијане „као очи у глави.“⁸⁸

Њихове смернице нису у већој мери прихватале јединице које су биле у контакту са људством дивизија „Тауриненсе“ и „Венеција“. Неповерење бораца било је изражено и обострано. Партизани нису заборављали своје жртве пале од руку Италијана неколико месеци раније. Пеко Дапчевић је искористио прву прилику да им на то скрене пажњу и то јавно, половином октобра у Колашину. Затим је симболично формирао дивизију „Гарибалди“ на двогодишњицу партизанског пораза на Пљевљима,⁸⁹ те се баш у овом месту, за време велике комеморације, пред грађанима и борцима, она потчинио НОВЈ.

Герилци су Италијане, као ипак побеђене противнике, често омаловажавали. Називали су их: „теткићима“, „жабарима“, „свињама“,

1941), (Београд: Друштво историчара Србије, 2018), 238; *Бијело Поље*, 898–899; Bianchini, *n. d.*, 31.

86 Миловановић Луне, *n. d.*, 159, 162; Дапчевић, *Мале ратне приче*, 191. - И код савезничких војника у Југославији, па и у Италији, било је сличних размишљања. Пуковник Алберт Сајц је записао: „Нисмо могли да дођемо себи, да заборавимо да су до јуче ови људи били на страни Осовине“. Сајц, *n. d.*, 166; Ivetić, *n. d.*, 369.

87 ВА, ЧА, 279–1–10, деп. 138; ВА, НОВЈ, 391–11–16/1.

88 ВА, НОВЈ, 391–3–20/1; Исто, 391–11–16/2; Исто, 9А–3–4/1; ВА, ЧА, 297–1–6, деп. 315; Вујошевић, *n. d.*, 616.

89 Битка за Пљевља одиграла се 1. децембра 1941. између партизана и 5. алпске дивизије „Пустерија“, посестриме дивизије „Тауриненсе“. Иако знатно бројчано јаки, герилци су претрпели тежак пораз (око 500 мртвих и рањених). Ово је био највећи сукоб између партизана и Италијана у Старој Рашки током рата. ВА, НОВЈ, 171–3–7/1.

„слугама Немаца“, „кокошарима“, „љешинама“ и слично, а неки су и робовали стереотипима да Италијани уопште нису за војску.⁹⁰ Заповедник 4. црногорске бригаде је капетана Риву, једног од првих партизанских савезника, описивао као „смрдљивог капетанчића“. Када су партизанске команде желеле да укоре неку јединицу за неборбеност, поредиле су је са Италијанима. Након што су равногорци разоружали гарнизон у Прибоју, испратили су га поругама: „Понесите пушке, да вас не би тукле жене“.⁹¹

Лоше односе између нових савезника приметили су и амерички официри. Пуковник Сајц је на лицу места прибележио: „И четници и партизани третирали су их (Италијане – М. Ж.) са презиром“. Исте речи проистекле су и из пера једног италијанског официра, предратног комунисте, почетком 1945. Генерал Окселија је дотакао срж проблема, пишући да су им „партизани наметали комплекс кривице“ због периода окупације, који се временом претварао у „комплекс инфериорности“. И он се жалио на „арогантан став“ комуниста према њима.⁹²

Оно што је Окселија пропустио да примети јесте слично понашање његових људи. Официрима и војницима „Венеције“ и „Тауриненсе“ је, после дуге изложености пропаганди о супериорности фашистичког модела државе, али и гајења расизма према Словенима код неких међу њима, било тешко да се потчине герили. Сам генерал Вивалда је августа 1942. писао својим војницима да представљају „супериорну земљу у сваком аспекту друштвеног живота“, а на пример, старорашке Муслимане „са тачке гледишта расе“ описивао као „осиромашене“.⁹³ Можемо само претпоставити како се осећао годину дана касније када се његова судбина нашла у рукама истих тих људи. Италијани су такође одбијали да по правилу поздрављају своје партизанске саборце. Пуковник Клементи (Clementi), командант гарнизона у Андријевици, држао се „резервисано“ према партизанима и „саботирао“ њихова наређења. Команди 2. корпуса НОВЈ стигле су притужбе и на заповедника једног од придодатих му батаљона „Венеције“ мајора Албертинија (Albertini)

90 Davide Rodogno, „Italian soldiers in the Balkans. The experience of the occupation (1941–1943)“, *Istorija 20. veka 2/2003*, 125; Сегић, *н. д.*, 204; Дапчевић, *Мале ратне приче*, 187; Сајц, *н. д.*, 176.

91 ВА, НОВЈ, 391А–8–9/2; Дапчевић, *Мале ратне приче*, 189; Војиновић, *н. д.*, 86.

92 Сајц, *н. д.*, 166; Bianchini, *н. д.*, 28, 33–34.

93 AUSSME, Divisione Taurinense, N6/1003, Direttive de carattere generale, n. 2986, 5; Rodogno, *н. д.*, 119.

да са партизанима комуницира „са неке висине, са презрењем“ и пребацује им да нису у стању „борити се против Немаца“.⁹⁴

Ново савезништво реметила је и идеолошка различитост. Велики проблем представљали су фашисти унутар италијанских дивизија. Августа 1943. око 60% официра Групе армија Исток било је „наклоњено Мусолинију“.⁹⁵ Генерал Дапчевић жалио се новембра 1943. да официри-фашисти из „Венеције“ деморалишу људство и чине га „неупотребљивим“. Ово су потврђивали и четнички извори.⁹⁶ Командант батаљона „Интра“ био је фашиста и пребегао је Немцима, а ускоро је истим путем, из истих разлога, кренуло још неколико официра и 200 војника ове јединице.⁹⁷ Стратешки важним гарнизonom у Прибоју управљали су фашисти из састава „Тауриненсе“ под командом конзула Палмијерија (Palmieri), међу којима је било и ратних злочинаца. Равногорци су их стога држали „опкољене и неутралисане“.⁹⁸ Да би се фашистима стало на пут, комунисти су при италијанским јединицама формирали посебне одборе чији је задатак био да воде „немилосрдну борбу“ против њих.⁹⁹

У супротном смеру текла је комунистичка индоктринација италијанских трупа. Према наређењу Јосипа Броза све јединице су добиле политичке комесаре, Југословене, који су се старали да на њихово чело дођу „сигурни људи“. Вивалда је писао да су циљна група комесара били војници, које су гледали да окрену против официра. Посебно се жалио на „црногорске“ кадрове.¹⁰⁰ И његов колега Оксидија је протестовао због „политичке контроле, цензуре“, забране радио и телефонских веза са Италијом, наметања комунистичких симбола његовим војницима и др., сматрајући све ове мере „агресивним“.¹⁰¹

На војном плану, као озбиљна препрека показала се недовољна борбеност италијанских трупа и њихово споро прилагођавање герилским условима рата. После 8. септембра једини циљ већине војника био

94 ВА, НОВЈ, 404-1-11/1; Исто, 391-4-31/2; Исто, 391-4-45/1.

95 Колико је особа међу њима било наклоњено и фашистичкој идеологији, немамо податке. Оно што нам је познато јесте да је генерал Ренцо Далмацо (Dalmazzo), командант Групе армија Исток, био „убеђени наци-фашиста“, као и да је цела дивизија „Ферара“, под утицајем фашиста, прешла Немцима у Црној Гори већ 9. септембра. *Zbornik NOR-a*, т. XII, књ. 3, 654, 664; *L'8 settembre*, 34.

96 ВА, НОВЈ, 391А-9-5/39; Исто, 731-9-4/78; ВА, ЧА, 279-1-4, деп. 121, 125.

97 Bianchini, *n. d.*, 26; *L'8 settembre*, 45-46.

98 ВА, НОВЈ, 391-4-11/1; ВА, ЧА, 279-1-2, деп. 228.

99 Вујошевић, *n. d.*, 616.

100 ВА, НОВЈ, 731-9-4/78; *L'8 settembre*, 29.

101 Bianchini, *n. d.*, 35.

је да се врате у домовину, што је крунило морал јединица и растакало их „великом брзином“.¹⁰² Генерал Михаиловић је ово приметио и још половином септембра, показаће се исправно, закључио да се Италијани неће „тући ни против кога“, с обзиром да нису „хтели да бране Италију“, а још мање „да се боре за Југославију“.¹⁰³ Дешавања у строју дивизија „Тауриненсе“ и „Венеција“ потврђивала су ове наводе. Генерал Вивалда је забележио да је капетан Корбела (Corbella) са још неколико старешина дезертирао, покравши магацин дивизије. Слично је поступио и мајор Козенца (Cosenza), заповедник батаљона „Интра“. Дезертирала су затим и Немцима се предали сви војници дивизије „Емилија“ под Вивалдином командом (у стању „крајњег очаја“), док је крајем септембра и људство батаљона „Пинероло“ одбило да се бори. Умало да потом дође до оружаног сукоба око хране унутар саме дивизије.¹⁰⁴ Штаб 2. корпуса НОВЈ дошао је до информација да је морал Италијана у Прибоју „доста слаб“, да је дивизија „Венеција“ „деморализована и неупотребљива“, те да се „једва држала“ некако „на окупу“. До истих закључака је дошао и сам генерал Оксимија.¹⁰⁵

Последице оваквог стања код трупа превасходно су се одразиле на њихову борбеност. Све зараћене стране у Црној Гори имале су по том питању јединствен став. Командни кадар 2. пролетерске бригаде писао је током октобра 1943. да Италијани „појма немају о (герилској – М. Ж.) борби и рату“ и да их „нико није могао натерати у напад“ на Немце, па су их често слали у позадину као „неспособне за борбу“. И партизани 3. пролетерске бригаде су могли да се увере да се „Италијани предају без отпора“ Немцима или беже „главном без обзира“ пред њима. Заповедништво 4. црногорске бригаде је чак предлагало драконске мере – да се „убије сваки“ Италијан „који се буде без наређења повлачио са положаја“. Уведени су истражни тимови ради испитивања њихових честих повлачења, док су у борбу Италијани ишли само помешани са партизанима.¹⁰⁶ И равнгорци су били принуђени да поступају слично, односно да их „нигде не пуштају саме у акцију, како се не би предавали“.

102 Saccamo, Monzali, *L'Ocupazione*, 217; *L'8 settembre*, 32, 40.

103 ВА, ЧА, 297-1-6, деп. 9, 10, 35, 64.

104 *L'8 settembre*, 33, 40-41, 46.

105 ВА, НОВЈ, 731-5-6/2; Исто, 391А-9-5/45; Исто, 391-5-16/1; Дапчевић, *Мале ратне приче*, 201. - „У нашим јединицама владала је тотална подела духа, као прави доказ пропасти, чак дотле да су се распадале и јединице финансијске страже и карабињера, које су (...) требале да буду најспособније да се томе одупру“. Bianchini, *n. d.*, 14-15.

106 ВА, НОВЈ, 391А-8-9/1; Исто, 391А-6-1/4; Миловановић Луне, *n. d.*, 161; *Трећа пролетерска*, 190-191, 203-204; Вујошевић, *n. d.*, 620.

Опште наређење ВК ЈВуО од половине октобра 1943. било је да се трупе више „ни најмање не ослањају на помоћ или садејство Италијана“.¹⁰⁷

На висини задатка је, изгледа, остала само артиљерија. Пеко Дапчевић је прибележио да се Ривина јединица, почетком октобра у борби са ЈВуО код Колашина, држала „беспрекорно“. И артиљерци који су у исто време били код четника заслужили су све похвале. На другом месту Дапчевић је ипак записао да је и њима фалило „борбеног елана“ иако су и даље „изванредно“ користили топове.¹⁰⁸

Како је између покрета отпора и Италијана постојала „провалија велика и превелика“, све три стране су тражиле људе за које се веровало да могу да је премосте.¹⁰⁹ Партизани су истицали капетана Риву из редова „Венеције“. Професор по занимању, био је политички и војно подобан, па је држао и предавања комунистима. Погинуо је, међутим, већ у октобру 1943. године. Помињао се и извесни наредник Аралдо (Araldo) из дивизије „Ферара“. Он је знао српски језик и био политички „прилично свестан“, па је, без обзира на низак чин, препоручиван за неко руководеће место у дивизији „Гарибалди“.¹¹⁰ И равнгорци су имали своје адуте. Капетан Лукачевић је међу људством држао капетана Карла Траванинија (Travanini), наводно „сарадника грофа Сфорце“ (бившег и будућег италијанског министра спољних послова), коме је поверио задатак да што више припадника дивизија „Таруриненсе“ и „Венеција“ из партизанских редова преведе у ЈВуО. Четнички официри су се ослањали и на мобилисане Словенце, јер су они директно ступали у равнгорске јединице и пристајали да агитују за покрет код Италијана.¹¹¹

Неспоразуми, инциденти и сукоби између Италијана и герилаца

Неповерење је, из више разлога, било главна одлика првих месеци четничко-италијанске и поготово партизанско-италијанске сарадње, а „сенка подозрења“ се продужила све до краја рата. Неки италијански официри нису могли да се отргну утиску да ће их герилци заувек сматра-

107 ВА, ЧА, 301-1-2, деп. 537; Исто, 279-1-10, деп. 534; Исто, 138-2-2/1; Matović, *n. d.*, 142-143.

108 ВА, ЧА, 297-1-6, деп. 234, 249; ВА, НОВЈ, 391А-9-5/16; Дапчевић, *Мале ратне приче*, 202-203; Дапчевић, *Како смо водили рат*, 281.

109 Дапчевић, *Мале ратне приче*, 195-196.

110 Исто, 194, 205; Миловановић Луне, *н. д.*, 158; ВА, НОВЈ, 391А-6-1/1; Исто, 391-1-21.

111 ВА, ЧА, 279-1-7, деп. 306; Исто, 279-1-4, деп. 109; Исто, 279-1-2, деп. 219.

ти непријатељима.¹¹² У таквој атмосфери, инциденти различитог карактера били су свакодневна појава. Ево неколико примера. Мајор Лашић је 9. септембра „силом“ оружја спречио ауто-колону од 80 возила да напусти Беране, после чега је Италијанима покупио „оружје, новац, обућу, одећу“. Следећег дана је, са истим епилогом, напао и људство 84. пука. Даље, Лукачевићеви четници су 19. септембра код Пљеваља разоружали око 600 војника „Тауриненсе“. Људи Баја Станишића су истовремено имали сукоб са њиховим саборцима близу Даниловграда, из кога су Италијани изашли као победници. Снаге ЈВУО су крајем месеца, на истом месту, поново нападе делове дивизије „Тауриненсе“ и док су ови водили борбу против Немаца, заробиле и разоружале неке од њих. Лашић је половином октобра чак запретио Оксидији да ће, уколико Италијани предају официре ЈВУО партизанима, за сваког од њих стрељати „по 10 италијанских официра“.¹¹³

Штаб 2. корпуса НОВЈ поништио је потом поменуто одлуку генерала Вивалде о оснивању 3. бригаде „Тауриненсе“, као и једну о формирању Црногорског корпуса (који би чиниле „Тауриненсе“ и „Венеција“). Исти епилог добило је и Оксидијино наређење о стварању 4. бригаде дивизије „Гарибалди“, а као одговор на ову (само)иницијативу Дапчевић је наредио реорганизовање штаба дивизије.¹¹⁴ Одбори за откривање фашиста и ратних злочинаца радили су неуморно, након чега су следила суђења. Пред стрељачки строј су изведени генерал Карло Изаска (Isasca), раније в. д. команданта „Венеције“, обавештајни официри пуковник Пјетро Кастањеро (Castagnero) и капетан Паникући (Panicucci).

Италијани, официри и војници, често су појединачно или групно хапшени, разоружавани и, без обзира на стриктна наређења ВШ НОВЈ у том правцу, пљачкани и шиканирани. Генерал Вивалда је писао да нападе, пљачке и отимачину врше „регуларне партизанске“ снаге јер су у њима „и даље видели омраженог окупатора“, те да су им „закидали на храни, цигаретама, итд“.¹¹⁵ Ово је посебно било незгодно због сталног недостатка хране, одеће и обуће код трупа покрета отпора.¹¹⁶

112 Bianchini, *n. d.*, 30, 33.

113 ВА, ЧА, 279-1-8, деп. 64; Исто, 279-1-4, деп. 188; Исто, 279-1-6, деп. 88; *L'8 settembre*, 36-39; Миљковић, *n. d.*, 268; Gestro, *La divisione*, 155-158.

114 Вујошевић, *n. d.*, 616; *L'8 settembre*, 23, 55.

115 ВА, НОВЈ, 391-1-14/1; Исто, 404-3-2/1; Исто, 404-3-9/1; Bianchini, *n. d.*, 30-31, 33-34.

116 Да су Италијани постали прави герилци, говоре сведочанства војника о томе да је „глад била толика“ да су се „хранили корењем“, односно да су умирали од хладноће пошто су и „официри и војници“ били „углавном боси“, а униформе су им биле „у дроњцима“. *L'8 settembre*, 24.

Ни локално становништво, памтећи окупацију, није пружало значајнију помоћ Италијанима.¹¹⁷

Још тежи животни услови владали су унутар поменутих радних батаљона. Пуковник Сајц је фебруара 1944. био запрепашћен њиховом појавом у Колашину: „Свако јутро, распуштена маса мршавих људи, налик на костуре... кретала се на север изван града, да би се вратила поподне, напрежући се под теретом поприлично великих младлица“. Третман ових „војника-радника“ није се умногоме разликовао од онога који су имали као заробљеници.¹¹⁸ Избила је и епидемија тифуса, од које су Италијани „без услова за имунизацију, умирали као муве“. Само је у Колашину од ове болести страдало више од 300 њих, а лоши животни услови пратили су их све до повратка у домовину.¹¹⁹

Закључак

Приступање дивизија „Тауриненсе“ и „Венеција“ југословенским покретима отпора показало се једнако тешким колико и нужним. Сенка италијанске окупације надвила се над новим савезницима, који су у много чему и даље остали непријатељи. Заједнички именитељи њихове сарадње били су због тога: неизвесност, неискреност и обострана нетрпељивост. Италијанско-четничка сарадња поклекла је пред овим изазовима, мада је ту значајан и комунистички фактор који је, у више наврата, од равногораца оружјем „отео“ Италијане. Затим су се и италијанско-партизански односи нашли пред великим проблемима. У сваком случају, било какав споразум три стране у датим условима мора се сматрати успехом.

Једном закључена, макар и у несигурној или привременој форми, сарадња је доносила обострану корист. Герилци су прибавили велико наоружање и војну опрему, стручњаке за управљање модерном техником и људство за специјалне јединице, које пре тога

117 У архивској грађи је остало забележено да су војници дивизије „Тауриненсе“ били принуђени да плаћају и воду, тачније „кишницу“ – 50 лира по чаши. *Исто*, 41.

118 Сајц, *н. д.*, 195–196. - Ево како Слободан Пенезић Крцун пише о заробљеним Италијанима током битке на Сутјесци маја 1943: „Сваки од њих имао је ране по раменима носећи данима тешке рањенике на носилима. Преморени и измрцварени глађу, изгледали су као авети. Било их је око 200 стотине... Изјутра, сви су били болесни, јечали су испод оног дрвећа и на све стране повраћали“. Слободан Пенезић Крцун, *Гласност ћутања*, (Ужице: Историјски архив Ужице, 2021), 72.

119 Сајц, *н. д.*, 177.

нису ни имали. Лутајући између ЈВуО и НОВЈ, припадници дивизија „Тауриненсе“ и „Венеција“ су на крају стали на страну војно јачега, односно партизана. Тако су себи обезбедили егзистенцију, односно место савезника међу дојучерашњим противницима. То место је, када су једном Немце изабрали за непријатеље, једино пружало заштиту од њих и гарантовало, у одређеном тренутку, повратак у домовину.

Италијани су, међутим, плаћали високу цену. Нижи командни кадар и људство НОВЈ нису лако заборављали њихов „salto mortale“ после 8. септембра и сматрали су, мимо наређења челника покрета, њихово кажњавање за дела током окупације – неминовним и оправданим. Италијански партизани су тако трпели отворени или латентни презир од југословенских сабораца, били пљачкани, шиканирани, цензурисани, исцрпљивани глађу, хладноћом и физичким напорима, чак и ликвидирани, делом и са правом, пошто су се међу њима и даље налазили ратни злочинци и фашисти.

Осећај нетрпељивости је био обостран, што је положај припадника дивизија „Тауриненсе“ и „Венеција“ унутар снага покрета отпора чинило још компликованијим. Отуда и њихово страдање, како у борбама тако и ван њих од глади, хладноће и болести. Од нешто више од 10.000 војника који су се, према нашим проценама, придружили НОВЈ у јесен 1943, само пар хиљада њих је успело да се врати у Италију до марта 1945. године. Остали су погинули, нестали или су их Немци накнадно интернирали у логоре.

Резиме

После капитуације Италије њена је војска на Балкану почела да се распада под ударима Немаца, мање покрета отпора, губећи контролу над великим територијама „spazio vitale“-а на европском југоистоку. Један део трупа одабрао је да повратак у домовину „заслужи“ борећи се против бивших савезника, раме уз раме са дојучерашњим непријатељима. Највећа јединица таквог карактера ван Италије била је дивизија „Гарибалди“, настала већином од војника дивизија „Тауриненсе“ и „Венеција“. Поред бораца, оне су снагама НОВЈ и ЈВуО пружиле огромно наоружање и технику, као и неопходне кадрове за њихово прерастање у озбиљнију оружану силу. И италијанско-четнички и поготово италијанско-партизански савез били су оптерећени дешавањима из времена окупације, јер су припадници „Тауриненсе“ и „Венеције“ водили бројне сукобе са герилцима, вршили хапшња и интер-

нирања комуниста и равногораца и починили бројне ратне злочине над цивилним становништвом.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije. Fond 110 – Državna komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača.
- Arhiv Srbije. Ž-28, Zbirka dokumenata Narodnooslobodilačkog rata.
- Archivio dell'Ufficio Storico Dello Stato Maggiore: Comando truppe Montenegro/14. corpo armata; Divisione Venezia; Divisione Taurinense.
- Vojni arhiv: Fond Italijanska arhiva; Fond Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije; Fond Četnička arhiva.
- Istorijski arhiv Užice. Fond Memoarska građa.

- *Bolletino dell'Archivio dell'Ufficio Storico*, editori Salvatore Orlando, Filippo Cappelano, Alessandrò Gionfrida. Roma: Ufficio Storico SME, 2001.
- *L'8 settembre in Montenegro. La relazione del generale Lorenzo Vivalda*, editore Federico Goddi. Roma: ANVRG, 2017.
- *Le operazioni delle unita italiane in Jugoslavia (1941–1943): narrazione, documenti*, editore Salvatore Loi. Roma: Ministero della Difesa Italia, 1978.
- *Treća proleterska sandžačka brigada: zbornik sećanja*, priredio Boško Škrbović. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1987. (Cyrillic)
- *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom 12, knj. 3: Dokumenti Nemačkog Rajha 1943. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1978.

- Dapčević, Peko. *Kako smo vodili rat*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1956. (Cyrillic)
- Dapčević, Peko. *Male ratne priče*. Cetinje: Obod, 1974. (Cyrillic)
- Đurić, Ljubodrag. *Sećanja na ljude i događaje*. Beograd: Rad, 1989.
- Mensfeld, Valter. *Izveštaj o misiji kod generala Draže Mihailovića*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2004. (Cyrillic)
- Milovanović Lune, Miodrag. *Dnevnik*. Titovo Užice: Vesti, 1979. (Cyrillic)
- Penezić Krcun, Slobodan. *Glasnost ćutanja*. Užice: Istorijski arhiv, 2021. (Cyrillic)
- Sajc, Albert. *Mihailović – prevarant ili heroj?* Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2004. (Cyrillic)
- Vojinović, Mileta. *Putevi i raskršća. Sećanja i kazivanja 1912–1992*. Šabac: Zaslón, 2009. (Cyrillic)

- Bartl, Peter. *Albanci. Od srednjeg veka do danas*. Beograd: Clio, 2001. (Cyrillic)
- Bergvin, James. *Mussolini warlord. Failed Dreams of Empire 1940–1943*. New York: Enigma Books, 2012.

- Bianchini, Stefano. „Italija i Jugoslavija u kandžama rata. Italijani partizani, Italijani zarobljenici i problem nacionalnog iskupljenja 1943–1945“. *Filozofija i društvo* 4/1993, 11–40.
- Caccamo, Francesco, Monzali Luciano, *L'occupazione Italiana della Jugoslavia (1941–1943)*. Firenze: Le Lettere, 2008.
- Ćuković, Mirko. *Sandžak*. Beograd: Nolit, 1964. (Cyrillic)
- Gestro, Stefano. *La divisione italiana 'Garibaldi'. Montenegro 1943–1945*. Milano: Mursia, 1981.
- Gledović, Bogdan, Edib Hasanagić. *Pribojski kraj u Drugom svetskom ratu 1941–1945*. Priboj: SUBNOR, 2011. (Cyrillic)
- Gobetti, Eric. *Alleati del nemico. L'occupazione italiana in Jugoslavia (1941–1943)*. Roma–Bari: Laterza, 2013.
- Godi, Federiko. *Crnogorski front. Italijanska vojna okupacija 1941–1943*. Podgorica: Matica crnogorska, 2017.
- Gutić, Mirko. „Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije između dva zasedanja AVNOJ-a“. *VIG* 2/1988, 57–87.
- Matović, Alija. *Rožaje i okolina, ljudi i događaji (1912–1945). Prilozi historiji Bošnjaka*. Tutin: Dersan, 2009.
- Mikić, Vojislav. „Kapitulacija Italije i neprijateljska avijacija u Jugoslaviji u jesen 1943. godine“. *VIG* 2/1988, 115–152.
- Mitreski, Boro. „Neki aspekti nemačke politike na Balkanu i njen odraz na gušenje NOP-a u zapadnoj Makedoniji pre i posle kapitulacije Italije“. *VIG* 1/1974, 112–135.
- Nenezic, Dragan S. *Jugoslovenske oblasti pod Italijom 1941–1943*. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1999.
- Odić, Slavko. „Njemačke pripreme na Balkanu pred kapitulaciju Italije“. *VIG* 4/1965, 23–35.
- Pacor, Mario. *Italia e Balcani dal Risorgimento all'Resistenza*. Milano: Feltrinelli, 1968.
- Samardžić, Miloslav. *General Draža Mihailović i opšta istorija četničkog pokreta*, knj. 3. Kragujevac: Pogledi, 2006. (Cyrillic)
- Segić, Dejan. „Četnici i kapitulacija Italije 1943“. *VIG* 1/2011, 194–224. (Cyrillic)
- Višnjić, Petar. „Forsiranje Drine u proleće 1943. godine“, *VIG* 2/1988, 11–41.
- Živković, Milutin. *Između 'Velike Albanije' i okupirane Srbije. Novi Pazar, Tutin i Ibarski Kolašin (1941–1944)*. Leposavić: Institut za srpsku kulturu, 2018. (Cyrillic)
- Živković, Milutin. *Nezavisna država Hrvatska u Srbiji. Ustaški režim u Priboju, Prijepolju, Novoj Varoši i Sjenici (april–septembar 1941)*. Beograd: Društvo istoričara Srbije, 2018.
- Živković, Milutin. *Stara Raška pod italijanskom okupacijom 1941–1943*. Beograd: Catena Mundi, Institut za savremenu istoriju, 2020. (Cyrillic)

- *Glasnik srpskog kulturnog društva „Njegoš“*, 1959, 1961, 1969, 1985. (Cyrillic)
- *Novi list*, 1943.
- *Osvit*, 1943.
- *Pogledi*, 1991. (Cyrillic)

SUMMARY

Milutin Živković

FROM OCCUPIERS TO ALLIES. TRANSFER OF THE “VENICE” AND “TAURINENSE” DIVISIONS TO THE SIDE OF THE JVuO AND NOVJ AFTER THE CAPITULATION OF ITALY

ABSTRACT: The paper discusses the fate of two Italian divisions that decided to join the Yugoslav resistance movements after Italy’s withdrawal from the war. Emphasis was placed on their military capacity, political and ideological challenges of the new alliances, the one with the Chetniks and the one with the Partisans, and general guidelines that will mark the cooperation of former opponents to the end. The article is written on archival material kept in the Archives of the Military Department of the General Staff of the Italian Republic in Rome, Military Archives, Archives of Serbia and Yugoslavia, all in Belgrade, as well as domestic and foreign scholarly literature.

KEYWORDS: Italians, “Venice”, “Taurinense”, partisans, Chetniks, Oksilia, Vivalda, Dapčević, Mihailović

After the capitulation of Italy, its army in the Balkans began to disintegrate under German blows, losing control of large territories of “spazio vitale” in the European southeast. One part of the troops chose to “deserve” the return to their homeland by fighting against its former allies, side by side with former enemies. The largest unit of this character outside Italy after September 8, was the “Garibaldi” Division, formed mostly by soldiers of the “Taurinense” and “Venice” divisions. Beside fighters, they provided the NOVJ and JVuO forces with large portion of weapons and equipment, as well as the necessary personnel for their growth into a more serious armed force. Both the Italian-Chetnik and especially the Italian-Partisan alliance, however, were burdened by events during the occupation, since the members of the “Taurinense” and “Venice” had numerous arms conflicts with the guerrillas, carried out arrests and internments of communists and royalist, and committed numerous war crimes against civilians.